

Vicent Boix i el discurs provincialista valencià durant el segle XIX

JOSEP RAMON SEGARRA I ESTARELLES

L'enderroc de la ciutadella de València serveix de punt de partença a l'autor per introduir el discurs «provincialista» de Vicent Boix, nodrit en la figura èpica de Jaume I, els furs i la revolta de les Germanies. La seva obra, que es desenvolupa al llarg de la dècada del 1840, està marcada pel seu talant progressista i es plasma en diversos treballs històrics i novel·les que li van donar popularitat.

El dia 1 de novembre de 1841 Manuel Bertran de Lis, com a president de la Junta de Vigilància, pronuncia-va aquestes paraules en l'acte de demolició de la torre de la ciutadella de València: «Ciudadanos: en breve va á desaparecer el monumento ominoso que recordaba nuestra esclavitud; va á desaparecer á impulsos del pueblo libre valenciano». Dies després l'ajuntament de la ciutat, amb important presència republicana, tornava a pronunciar-se sobre el caràcter simbòlic de l'enderroc del baluard «que el absolutismo triunfante en la persona de Felipe V, levantara en oprobio de esta ciudad [...] como castigo de haber resistido su dominacion, defendiendo sus fueros».¹ Aquest episodi ens remet, de cop i volta, a una ciutat immersa en una dinàmica revolucionària que, a partir de 1840, va dur l'incipient republicanisme al poder municipal en un clima d'extrema crispació política. El llenguatge emprat no era merament figuratiu. La lectura antidespòtica de les antigues llibertats forals formava part del lèxic polític del primer liberalisme espanyol i el seu valor simbòlic es va veure potenciat al caliu de la ruptura revolucionària amb l'Antic Règim. A

Gravat de Vicent Boix. Biblioteca Valenciana

partir d'eixe context polític i conceptual, l'historiador i literat Vicent Boix va elaborar un discurs «provincialista» que està en la base de la Renaixença valenciana i que constitueix l'exemple més pregon d'un patriotisme local extraordinàriament intens i durador.

La dinàmica essencialment local del procés revolucionari i fenòmens com el municipalisme i l'anticentralisme semblen factors de la màxima rellevància per comprendre la formació de les identitats col·lectives al País Valencià del vuit-cents. La valoració

d'aquests aspectes deriva d'una tradició d'estudis que ha posat de manifest el caràcter rupturista de la revolució liberal al País Valencià i que ha obligat a fer una relectura crítica de l'obra clàssica de Joan Fuster.² En l'obra de Fuster, el segle XIX valencià és el resultat d'una llarga sèrie de mancances. Una visió exclusivament agrarista de l'economia i la suposada absència d'una burgesia que pogués liderar un projecte nacional convertia la identitat dels valencians en una «anomalia». En aquest sentit, episodis com el de l'enderrocament simbòlic de la ciutadella de València i totes les propostes «provincialistes» del segle XIX semblen irrellevants i atribuïbles a un localisme provincià i sucursalista que es va «esbravar» a còpia de subversions estèrils. El resultat era una interpretació de la identitat valenciana concebuda com a «desviació» respecte a la suposada trajectòria «normal» de la Catalunya vuitcentista.³

La visió del segle XIX valencià que subjau en la reflexió de Fuster ha estat desmentida per nombroses investigacions, sobretot pel que fa a la discontinuïtat social i política que va significar la revolució liberal al País

Valencià. La renovació historiogràfica dels darrers anys, però, també ha posat de manifest el protagonisme de les elits valencianes en l'afirmació del projecte de nació espanyola. Per tant, no sembla sostenible la interpretació de les identitats col·lectives al País Valencià a partir d'un model dual consistent en un procés de construcció de la nació espanyola totalment extern, i un autoctonisme valencià previ que s'expressaria a través d'un anti-centralisme crònic. Així doncs, s'imposa una aproximació als patriotismes del vuit-cents com a opcions no contradictòries entre si, i cal fer-la a partir dels conceptes en els quals van ser definits. Per això analitzarem el discurs "provincialista" de Vicent Boix en relació amb la cultura política progressista i amb el projecte liberal de nació espanyola.

TRAJECTÒRIA POLÍTICA

Vicent Boix va iniciar la seua trajectòria en el magma del liberalisme avançat dels anys trenta. Allistat en la Milícia Nacional des de finals de 1838, Boix va començar a guanyar celebritat com a "poeta popular" alhora que col·laborava en la premsa progressista. Des de novembre de 1839 va ocupar diversos càrrecs en un àmbit municipal políticament eixamplat per la vigència de la llei d'ajuntaments de 1823. La seua trajectòria política va seguir un desplaçament des de dins del progressisme cap a postures obertament republicanes. Sense anar més lluny, el seu nom va sonar com a secretari de la junta que el 31 d'octubre de 1841 va decidir enderrocar la torre de la ciutadella.⁴ Això no obstant, la seua exaltació liberal trobà aleshores el punt d'inflexió. Com altres republicans, Vicent Boix va participar molt activament en l'heterogènia coalició opositora que protagonitzà l'aixecament de juny de 1843 contra el govern d'Espartero. Amb el triomf dels mode-

rats, però, les seues passades vel·litats radicals el van condemnar a l'ostracisme polític. Malgrat tot, la seua formació cultural i les bones relacions amb alguns membres de la nova elit política li permeteren ocupar una posició destacada en el context cultural valencià. A partir de mitjans de la dècada de 1840 es va dedicar a fer-se una posició acadèmica circumscripita als límits de la província, que era tant com dir de la capital. Així, s'anà convertint en el patriarca del món cultural de la València d'aleshores.⁵

Entre 1838 i 1843, Vicent Boix va viure anys d'una febril activitat cultural i política; aleshores va començar a participar d'un discurs patriòtic absolutament centrat en una lectura liberal de la història de la nació espanyola. Probablement, va ser ja durant el trienni esparterista, en

seua proposta com a membre de la Junta de Salvament, el juny de 1843, que la capella dels Reis del convent de Sant Domènec fóra declarada «panteón provincial» és indicativa al respecte.⁶ Aquests també van ser els anys en què va projectar la seua obra més important, la *Historia de la ciudad y reino de Valencia*, perquè, segons deia, «halagaba nuestro espíritu de provincialismo».⁷ Això no obstant, el seu discurs «provincialista» es va definir, sobretot, al llarg de la dècada de 1840, en un context marcat per la construcció de l'Estat centralista dels moderats.

En efecte, tota l'obra que aquest autor va produir des de finals dels anys quaranta és una reimaginació en clau liberal de la història valenciana, en la línia del que, paral·lelament, va fer el seu amic Víctor Balaguer a Catalunya. El discurs de Boix es referia,

evidentment, a una noció d'allò valencià que anava més enllà dels límits de la ciutat de València. Tanmateix, la seua proposta s'adreçava, preferentment, als cercles cultes de la capital i, atesos els límits locals i provincials de l'esfera pública durant el segle XIX, va ser en l'àmbit local de la ciutat on aquest discurs va tenir una ressonància efectiva.⁸

La imaginació de la identitat valenciana de Boix es fonamenta en un repertori integrat, entre altres, per tres elements. En primer lloc, la figura èpica del rei Jaume I, en la doble vessant d'heroi conqueridor i de pare fundador del poble valencià; en segon lloc, els Furs, interpretats en clau liberal com a sàvia constitució, garant de les llibertats i fonament jurídicopolític del Regne, l'abolició dels quals en 1707 marcaria la decadència dels valencians i, finalment, la re-

volta de les Germanies com a revolta popular contra l'absolutisme estrangeritzant de Carles I. La difusió que va fer possible que aquest discurs adquirira densitat tingué lloc a través de

APUNTES HISTÓRICOS SOBRE LOS FUEROS

DEL ANTIGUO REINO DE VALENCIA.

POR

DON VICENTE BOIX,

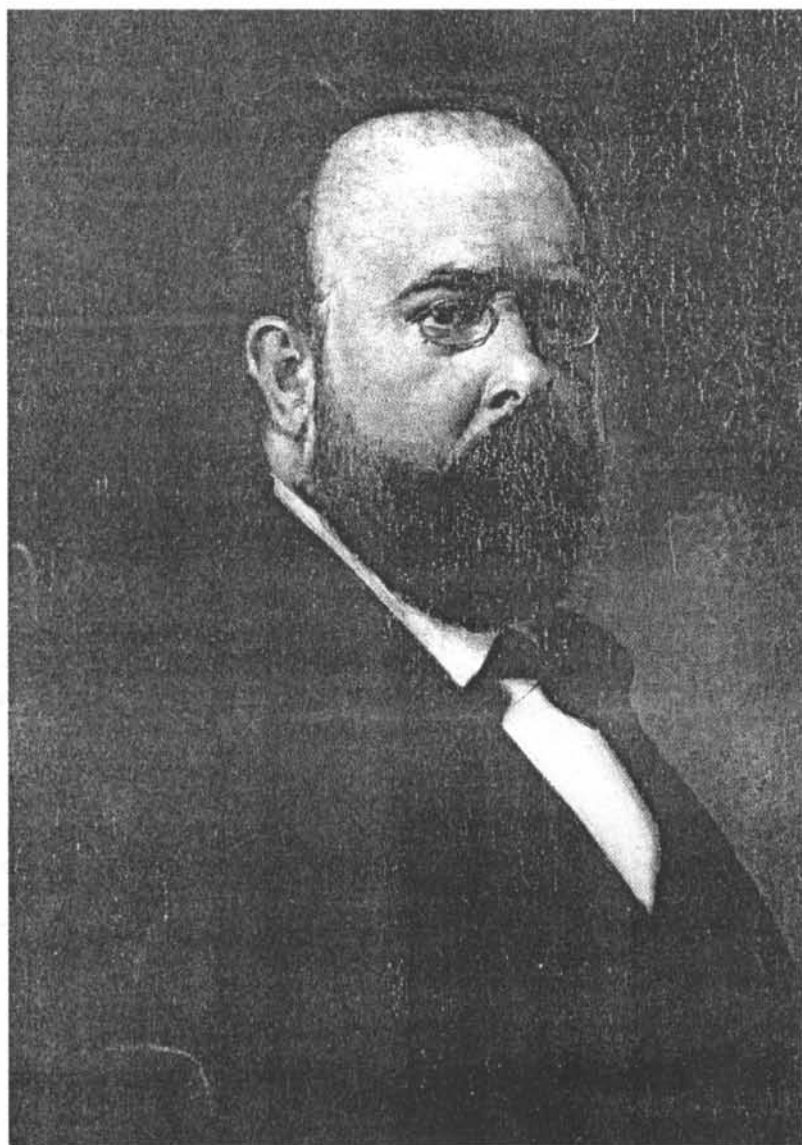
CRONISTA DE LA MISMA CIUDAD.

VALENCIA:

IMPRESA DE D. MARIANO DE CARRERIZO.
1855.

plena eufòria republicana a la ciutat de València, quan aquest autor va encetar la substitució dels referents històrics castellans per altres provinents de la història valenciana. La

Teodor Llorente, figura clau en l'elaboració de plantejaments provincialistes

l'obra històrica però, sobretot, gràcies a les seues tres novel·les històriques: *El Encubierto de Valencia* (1852, amb una segona part el 1859), *La campana de la Unión* (1866) i *Omm-al-Quiram o la expulsión de los moriscos* (1867), que van conèixer entre el públic local un èxit gens menyspreable, puix que foren reeditades com a fulletons fins al primer terç del segle XX.

EL REFERENT FORAL

És important assenyalar que tota l'obra de Boix, no tan sols les seues novel·les, es pot llegir com una autèntica apologia dels furs. El règim foral es representa com a garantia d'un espai de llibertat (el Regne de València), definit en oposició al feudalisme opressor i al despotisme, que

s'associen al Regne de Castella. En aquest sentit, les tres novel·les dibuixen una oposició nítida entre el poble valencià, com a paradigma de la llibertat, i el poble castellà, com a poble servil, víctima i, per això, fruit de la tirania. Una tirania que, gradualment, hauria «deglutit» tot Espanya en una imparable degeneració.

La idealització dels furs en l'obra de Vicent Boix prové, en part, de l'obra del jurista i diputat a les Corts de Cadis Francesc Xavier Borrull. Boix, però, no seguia Borrull en les seues derivacions antiliberals, sinó que es limitava a apropiarse, principalment, de la interpretació antidespòtica de la constitució foral que hi havia en l'obra del jurista valencià.⁹ En els plantejaments "foralistes" de Boix hi ha els ecos d'una tradició procedent

dels debats constitucionals de 1810 (de la qual forma part Borrull), però, alhora, la seua obra recull l'elaboració d'eixe discurs que es va fer en el llenguatge de les juntes revolucionàries i del municipalisme republicà que va ocupar l'espai públic local entre 1835 i 1843. Un llenguatge en el qual les antigues constitucions forals no eren tant fonts doctrinals en què inspirar-se com els símbols de les llibertats medievals que podien oposar-se a la monarquia absoluta en crisi. De fet, la celebració per part de Boix del passat foral també era una crítica progressista de l'Estat centralitzat que llavors estava construint-se. Provincialisme, municipalisme i anti-centralisme van ser els tres pols de la seua reflexió des de la meitat dels anys quaranta. En aquest sentit, les idees expressades en la introducció al seu llibre *Apuntes históricos sobre los Fueros del antiguo Reino de Valencia* (1855) són ben explícites: «La centralización exagerada de nuestros días ha dado el último golpe á la exigua independencia que disfrutaban todavía nuestras Municipalidades. Las provincias no son ya más que unas colonias desangradas: envían al corazón su sangre, sus riquezas, su historia; la vida va de los extremos al centro: en cambio recibimos la Gaceta».¹⁰

Vicent Boix podia presentar l'Estat centralitzat del seu temps com la continuació de la tradició despòtica dels Borbons. Aquesta crítica del centralisme la feia Boix des d'un patriotisme "provincial" que remetia sense solució de continuïtat a un ideal eminentment municipalista que era al centre de la tradició progressista.

No costa d'entendre l'encaix d'aquest discurs provincialista en el projecte nacional espanyol. Boix podia representar Castella com l'omnipresent amenaça a la llibertat encarnada en els furs valencians i, fins i tot, podia identificar el procés de decadència del poble valencià amb la seua castellanització. Tanmateix, res de tot això anava en detriment del projecte liberal de nació espanyola. L'obra de Boix es pot llegir, com s'ha vist, com una reflexió sobre la decadència valenciana, però també –i inseparable-

ment— com una reflexió sobre la decadència d'Espanya. Aquesta doble dimensió es posa especialment de manifest en el llibre que Boix va dedicar a Xàtiva, la seua localitat natal. Allí el nostre autor tenia l'ocasió de lamentar l'abolició dels furs i la crema de la ciutat el 1707 com actes de despotisme. La crema de Xàtiva era elevada per Boix a la condició de símbol de la resistència contra el centralisme despòtic i afrancesat: «[c]on la desaparición de Xàtiva cayó la libertad foral: la Corona de Aragon se confundió con la de Castilla; España perdió su primitivo carácter nacional, y desde entonces, casi siempre satélite de la Francia, ha visto perder sus costumbres y sus tradiciones».¹¹

LA HISTÒRIA VALENCIANA PART ESSENCIAL DE L'ESPANYA LIBERAL

La glorificació del Regne de València per part de Boix no es pot interpretar com un indicatiu d'espanyolitat débil, sinó ben bé al contrari: allò que és valencià es representa com la quinta essència d'allò espanyol. Del conjunt de la seua obra es desprèn la idea que els furs i, amb aquests, la història de València són l'espai de llibertat idoni des del qual concebre l'emancipació de la moderna nació espanyola. No solament són un model adequat, sinó que són *el* model des del qual es pot pensar una verdadera llibertat. Amb això, la història valenciana no només és part, de ple dret, de l'Espanya liberal, sinó que n'és la part essencial. Com va proposar Víctor Balaguer l'any 1869 al Congrés dels Diputats, la millor forma de govern havia de ser el model mixt de la «monarquía paccionada de Aragón», per ser la «más española y nacional».¹² Com el seu amic català, V. Boix també considerava que l'autèntica llibertat espanyola no era concebible des de la història castellana, perquè aquesta no era una història de llibertat.

Si intentem interpretar la formació de les identitats col·lectives durant el segle XIX, al País Valencià i a tot arreu, no com a manifestacions d'essències immutables sinó com a resultat con-

tingent dels discursos i dels processos històrics, aleshores hem de valorar com el projecte de nació espanyola es va traduir i apropiat en l'espai públic local i regional. Com ha subratllat Isabel Burdiel, en l'època del liberalisme oligàrquic va ser en l'àmbit local on la nova política va significar una major ruptura, on els llenguatges polítics disponibles van adquirir un significat més palpable i el grau d'inclusió o exclusió de l'esfera pública es va fer més patent.¹³ Per tant, no ha d'estranyar que fóra en l'esfera local on la necessitat de recontextualitzar les identitats heretades com a subordinades a la nova identitat nacional es fes més prement. Això exigeix llegir les lleialtats locals o provincials i la identitat nacional en termes no contradictoris.

NOTES

* Agraïsc els comentaris i suggeriments de Ferran Archilés, Manuel Martí, M. Cruz Romeo i Jesús Millan. L'autor participa en el projecte d'investigació BH2002-01073 finançat per la DGI (Ministeri de Ciència i Tecnologia).

1. *Diario Mercantil de Valencia*, 3 i 8 de novembre de 1841.
2. P. PRESTON i I. SAZ (eds.), *De la revolución liberal a la democracia parlamentaria. Valencia (1808-1975)*, Madrid i València: Biblioteca Nueva i Universitat de València, 2001; F. ARCHILÉS i M. MARTÍ, «Satisfaccions gens innocents. Una reconsideració de la Renaixença valenciana», *Afers*, 38, 2001, p. 157-178.
3. J. FUSTER, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona: Edicions 62, 1990, p. 175-176 i p. 186. Vegeu F. ARCHILÉS, «Ni catni ni peix...? Joan Fuster i la identitat dels valencians», *El Contemporani*, 25, 2002, p. 70-77; i O. MARTÍ, «La revolució social al Castelló de la Plana del segle XIX», *L'Avenç*, 233, febrer 1999, p. 44-47.
4. F. RODRÍGUEZ SERRES, *Vida política valenciana durante el periodo de la regencia de Espartero*, tesi de llicenciatura, Departament d'Història Contemporània, Universitat de València, 1985, p. 196.
5. J.R. SEGARRA, *De la república a la región. "Provincialismo" i doble patriotisme en l'obra de Vicent Boix (1813-1880)*, treball d'investigació de tercer cicle inèdit, 2002; E. ORTEGA, *Vicent Boix. Aproximació biogràfica al romanticisme valencià*, València: IVEL, 1987.
6. V. BOIX, *Memoria histórica de la apertura de las capillas de S. Vicente Ferrer y de los Reyes en el extinguido convento de Santo Domingo de Valencia*, València: Imprenta de J. de Orga, 1844, p. 6.

7. «Introducción» a V. BOIX, *Historia de la ciudad y reino de Valencia*, València: Imprenta de Benito Monfort, 1845.

8. Aquests aspectes han estat subratllats per J. MILLAN, «El País Valencià en l'inici de l'Estat centralista del vuit-cents. Una aproximació», en *Homenatge a Mañé i Flaquer, un cas paradigmàtic*, Barcelona: Museu Nacional d'Història de Catalunya, 2002.

9. C. GARCÍA MONERRIS, «La diversidad de los proyectos políticos en el primer preconstitucionalismo español. Canga Argüelles, Ribelles y Borrell en el contexto de la política valenciana», en A. GIL NOVALES (ed.), *La revolución liberal*, Madrid: Ed. del Orto, 2001, p. 111-134.

10. V. BOIX, *Apuntes históricos sobre los Fueros del antiguo Reino de Valencia*, València: Imprenta de Mariano Cabrerizo, 1855, p. VII-VIII.

11. V. BOIX, *Xàtiva. Memorias, recuerdos y tradiciones de esta antigua ciudad*, Xàtiva: Imprenta y librería de Blas Bellver, 1857, p. 245.

12. La citació és de A.M. CALERO (ed.), *Discursos parlamentarios. Monarquía y democracia en las Cortes de 1869*, Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1987, p. 83 i 86.

13. I. BURDIEL, «Morir de éxito: el péndulo liberal y la revolución española del siglo XIX», *Historia y política*, 1, 1999, p. 181-203. Vegeu també el llibre de C. GUIONNET, *L'Apprentissage de la politique moderne. Les élections municipales sous la Monarchie de Juillet*, París: L'Harmattan, 2000.

Josep Ramon Segarra i Estarrelles

Universitat de València